

Magdalena MODRZEJEWSKA 

Uniwersytet Jagielloński

magdalena.modrzejewska@uj.edu.pl

WPŁYW TEORII PESTALOZZIAŃSKICH NA TEORIĘ I PRAKTYKĘ FILOZOFII EDUKACJI JOSIAH WARRENA – GENEZA SYSTEMU

ABSTRACT

The Influence of Pestalozzian Theories on the Theory and Practice of Josiah Warren's Philosophy of Education – The Genesis of the System

Josiah Warren is portrayed as the father of American individualist anarchism and the first American anarchist. This paper investigates his contribution to the development of educational theories and his educational practices, since for Warren, as many anarchists, education is the main path to create a new society. Warren's educational theories and experiments originated mainly from his stay in New Harmony between 1825 and 1827, where he encountered innovative method of teaching that nurtured children's independence, invented by Johann Heinrich Pestalozzi. Therefore, the aim of this text is to trace how Warren's philosophy of education was shaped to become an essential element of his theory of stateless political and legal order and how Warren combined concepts of extreme individualism with his economic theories, such as *equitable commerce* and *cost the limit of price*. The knowledge of Warren's New Harmony experience where he encountered William Maclure and Pestalozzian social reformers will enable the reader to better understand the framework of his own concept of education that he practiced at the Spring Hill School in Ohio.

Keywords: anarchism, education, Johannes H. Pestalozzi, Josiah Warren, New Harmony, William Maclure

Słowa kluczowe: anarchizm, edukacja, Johannes H. Pestalozzi, Josiah Warren, New Harmony, William Maclure

Josiah Warren przeszedł do historii jako ojciec amerykańskiego anarchizmu indywidualistycznego i pierwszy amerykański anarchista. Jednakże niezwykle istotny jest zarówno jego wkład w rozwój teorii edukacyjnych, jak i śmiałe testowanie ich działania w praktyce. Dla Warrena, podobnie jak dla późniejszych intelektualistów związanych z anarchizmem, edukacja będzie jednym z najbardziej inspirujących obszarów działań zmierzających do stworzenia nowego społeczeństwa. Konceptje Warrena są jednak niezmiernie istotne, gdyż o ponad pół wieku wyprzedzają inne eksperymenty anarchistycznej edukacji, przez to Warren staje się pionierem i prekursorem praktykowanego później w szkołach zakładanych przez anarchistów podejścia łączącego kształcenie intelektualne z nauką manualną. Głównym założeniem takiej koncepcji edukacji był holistyczny rozwój człowieka, zmierzający do zdobycia nie tylko wiedzy, ale również praktycznych umiejętności¹.

Teorie i eksperymenty edukacyjne Warrena wyływały głównie z doświadczenia pobytu w New Harmony w latach 1825-1827, gdzie po raz pierwszy zetknął się on z koncepcjami wielkiego szwajcarskiego teoretyka edukacji Johanna Heinricha Pestalozziego (1746-1827). Pestalozzi w swoim nowatorskim sposobie nauczania kładł nacisk zarówno na pielęgnowanie niezależności, jak i dążenie do zwiększenia świadomości dzieci w poszukiwaniu wiedzy, a nie na wpajanie z góry przyjętych wartości. Jednak w przypadku Warrena idee edukacji pestalozziańskiej zostały zapośredniczone poprzez kontakt z innymi.

Dlatego celem niniejszego tekstu jest nie tylko prześledzenie, w jaki sposób kształtowała się jego filozofia edukacji, stając się istotnym elementem teorii bezpaństwowego ładu polityczno-prawnego, złożonego z połączonych koncepcji skrajnego indywidualizmu z Warrenowskimi teoriami ekonomicznymi – *equitable commerce, cost the limit of price*, ale także wskazanie, dlaczego Warren zainteresował się teorią przekazywania wiedzy. Pozwoli to odtworzyć, w jaki sposób teorie głoszone i praktykowane w ramach edukacji pestalozziańskiej, zapośredniczone przez Williama Maclure'a, Roberta Owena oraz krąg osób działających z owymi reformatorami, wpłynęły na rozwój koncepcji edukacji praktykowanej przez Warrena w szkole w Spring Hill w Ohio i doskonalonej w późniejszych utopijnych eksperymentach.

¹ Takie podejście widoczne jest w późniejszych pracach Petra A. Kropotkina: tenże, *Brain Work and Manual Work*, „The Nineteenth Century” 1890, vol. 27, s. 456-475; tenże, *Fields, Factories and Workshops Tomorrow*, London 1974. Niestety miejsce Warrena w tworzeniu podwalin anarchistycznej edukacji jest nader często pomijane: por. J. Suissa, *Anarchism and Education. A Philosophical Perspective*, Oakland 2010; E. Charkin, J. Suissa, *Radical Education*, [w:] *Routledge Handbook of Radical Politics*, red. R. Kinna, U. Gordon, New York, NY 2019, 391-404. Wyjątek stanowi tu dysertacja Barbary Dubin: taż, *A Critical Review of the Social and Educational Theories of Josiah Warren and his Individualist School of Anarchism*, Thesis (Ph.D.), Urbana-Champaign 1973.

WILLIAM MACLURE ORAZ TEORIE PESTALOZZIAŃSKIE W AMERYCE W POCZĄTKACH XIX WIEKU

Najistotniejszą postacią dla wprowadzenia w Stanach Zjednoczonych nowatorskich teorii i metod nauczania okresu wczesnej republiki był William Maclure (1763-1840) – naukowiec, filantrop, reformator społeczny i prekursor edukacyjnych reform oraz dawny partner w przedsięwzięciach biznesowych Roberta Owena. W latach 80. XVIII wieku Maclure rozpoczął własną działalność handlową, wyruszając do Nowego Jorku w celu nawiązania kontaktów handlowych. Zainspirowany ideami rewolucji amerykańskiej i francuskiej, spędził w okresie przełomu czas w obu tych krajach, by ostatecznie w roku 1796 przyjąć obywatelstwo Stanów Zjednoczonych i osiąść w Filadelfii.

Maclure stał się gorącym zwolennikiem metod nauczania Pestalozziego, z którymi zapoznał się podczas wizyty w szwajcarskiej szkole mistrza w 1805 roku². System Pestalozziego można sprowadzić do kilku głównych zasad:

- (1) *Obserwacja, czyli postrzeganie zmysłami (intuicja), jest podstawą nauczania.*
- (2) *Język powinien być zawsze związany z obserwacją (intuicją), tzn. z przedmiotem lub treścią.*
- (3) *Czas na naukę nie jest czasem na osąd i krytykę.*
- (4) *W każdej dziedzinie nauczanie powinno zaczynać się od najprostszych elementów i postępować stopniowo, zgodnie z rozwojem dziecka, czyli w porządku psychologicznie powiązanym.*
- (5) *Każdemu punktowi nauczania należy poświęcić wystarczająco dużo czasu, aby uczeń mógł go w pełni opanować.*
- (6) *Nauczanie powinno zmierzać do rozwoju, a nie do dogmatycznej wykładni.*
- (7) *Nauczyciel powinien szanować indywidualność ucznia.*
- (8) *Głównym celem nauczania podstawowego nie jest przekazanie uczniowi wiedzy i talentu, lecz rozwijanie i powiększanie potencjału jego inteligencji.*
- (9) *Potencjał musi być powiązany z wiedzą, a umiejętności z uczeniem się.*
- (10) *Relacja między nauczycielem a uczniem, szczególnie w zakresie kary, powinna być oparta na miłości i rządzona przez nią.*
- (11) *Nauczanie powinno być podporządkowane wyższemu celowi wychowania³.*

Na początku XIX wieku Maclure postanowił zaangażować się w promowanie szkół opartych na tych teoriach, najpierw w Europie (Hiszpania, Francja), a potem w Ameryce. I właśnie w kontekście analizy rozwoju teorii edukacyjnych należy wskazać na

² W.A. Hinds, *American Communities and Co-Operative Colonies*, Chicago 1900, s. 132.

³ P. Monroe, *A Brief Course in the History of Education*, New York 1912. O ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia w przekładzie własnym. Autor podaje, że zasady te zostały enumeratywnie skompilowane przez Heinricha Morfa, nie podaje jednak źródła. Polskojęzycznym klasycznym opracowaniem poświęconym Pestalozzemu jest: F. Kierski, *Jan Henryk Pestalozzi*, t. 1-3, Warszawa–Łódź 1927. Wydano także kanoniczne dzieła Pestalozziego: tenże, *Jak Gertruda uczy swoje dzieci. Próba podania matkom wskazówek w formie listów, jak mają uczyć swoje dzieci*, przeł. W. Szewczuk, Wrocław 1955; oraz tenże, *Pisma pedagogiczne*, oprac. R. Wróczyński, przeł. E. Bielicka, Wrocław [i in.] 1972.

ogromną rolę, jaką odegrał jako patron i dobroczyńca nauczycieli i naukowców promujących idee pestalozziańskie. Teorią Pestalozziego Maclure zainteresował się na ponad dekadę przed Robertem Owenem. Maclure był osobiście zaangażowany w zdobywanie i promowanie wiedzy naukowymi metodami, a jego wkład w rozwój edukacji przyćmił i prześcignął osiągnięcia Owena⁴.

Maclure był tak zdeterminowany w kwestii sprowadzenia tego systemu do Ameryki i jego rozpropagowania, że zatrudnił francuskiego nauczyciela Josepha Neefa, ucznia Pestalozziego, i wspierał go finansowo przez rok przed jego przybyciem do Stanów Zjednoczonych, podczas gdy ten uczył się angielskiego i przygotowywał się do założenia szkoły w Filadelfii⁵. W drugiej dekadzie XIX wieku Maclure zaangażował się w kilka prób instytucjonalizacji reformy edukacyjnej na kontynencie europejskim. W tym przedsięwzięciu związał się z Madame Fretageot. Niestety w Hiszpanii i we Francji reformatorzy ponieśli porażkę, nie tracąc jednakże nadziei na realizację swoich marzeń, przenieśli się do Filadelfii w Stanach Zjednoczonych.

Zasady edukacji pestalozziańskiej stosowane w instytucjach finansowanych przez Maclure'a pozwalały na większe otwarcie uczniów na nowe koncepcje i teorie, a docelowo miały się przyczynić do budowania nowego społeczeństwa i stanowić prapoczątek rewolucji społecznej. W eseju poświęconym równości Maclure stwierdza, że edukacja jest prawdopodobnie jedynym środkiem zniesienia nierówności społecznych *poprzez instruowanie młodzieży w najbardziej bezpośredniej drodze do [zdobycia] użytecznej wiedzy i uczynienie ze szkół czeladnictwa do życia, poprzez ograniczanie informacji [jedyne] do praktycznych celów, które będą musieli codziennie wykorzystywać podczas pełnienia obowiązków przypisanych ludziom*⁶.

Poza Josephem Neefem Maclure nawiązał bliską współpracę z Madame Marie Louise Duclos Fretageot, która – jak wynika z zachowanych źródeł – pod koniec marca 1821 roku została pracownicą szkoły prowadzonej w Paryżu przez Guillaume'a Sylvana Casimira Phiquepala d'Arusmonta (znanego w Stanach Zjednoczonych jako William S. Phiquepal). Studiował on u Pestalozziego w Yverdun, a dziesięć lat później, w roku 1831, został mężem Frances Wright. Phiquepal także otrzymał wsparcie finansowe od

⁴ J.M. Elliott, D.E. Pitzer, *In Search of the Real Maclure*, „Indiana Magazine of History” 1998, vol. 94, no. 2, s. 85-88.

⁵ Neef uczył w Instytucie Pestalozziego w Burgdorf w Szwajcarii od 1800 do 1803 roku. W 1803 roku założył szkołę Pestalozziego w Paryżu. Do Stanów Zjednoczonych przybył w 1806 roku pod patronatem Williama Maclure'a, który był zainteresowany wprowadzeniem pestalozziańskich metod edukacyjnych. Neef napisał następnie dwie prace pedagogiczne: *Sketch of a Plan and Method of Education* (Philadelphia 1808) oraz *The Method of Instructing Children Rationally in the Arts of Writing and Reading* (Philadelphia 1813). Swoją pierwszą szkołę w Stanach Zjednoczonych Neef założył w 1809 roku przy wodosпадzie Schuylkill, niedaleko Filadelfii. W 1813 roku szkoła została przeniesiona do Village Green w Pensylwanii. W 1815 roku Neef przeniósł się do Kentucky i zajął się rolnictwem. Por. W.S. Monroe, *Joseph Neef and Pestalozzianism in America*, „Education” 1984, vol. 14, s. 449-460; G.L. Gutek, *An Examination of Joseph Neef's Theory of Ethical Education*, „History of Education Quarterly” 1969, vol. 9, no. 2, s. 187-201.

⁶ W. Maclure, *Opinions on Various Subjects, Dedicated to the Industrious Producers*, New Harmony, IN 1831, s. 21.

Maclure'a. Tych dwoje reformatorów, podobnie jak Neef, zostało trzonem edukacyjnej rewolucji w Stanach Zjednoczonych, sponsorowanej przez Maclure'a. Zachowana korespondencja pomiędzy Maclurem a Fretageot, a także późniejsze zaangażowanie Madame jako współredaktorki (pozostałymi współredaktorami byli Maclure oraz Thomas Say) publikowanego w New Harmony czasopisma „Disseminator of Useful Knowledge” (poświęconego edukacji) wskazują, jak ważną rolę odegrała ona później w przeprowadzeniu i propagowaniu reform⁷.

Jest mało prawdopodobne, by Warren zapoznał się z działalnością edukacyjną Maclure'a oraz zasadami edukacji pestalozziańskiej przed swoim przybyciem do New Harmony w maju 1825 roku. Na pewno momentem przełomowym dla Warrena, jak i dla innych osadników New Harmony i uczestników Owenowskiego eksperymentu utopijnego, było natomiast przybycie na początku 1826 roku łodzi „The Philanthropist”, która przeszła do historii jako „Boatload of Knowledge”, co trafnie oddaje jej charakter. Łódź przybiła 23 stycznia 1826 roku do brzegów rzeki Wabash⁸, skąd jej pasażerowie udali się do New Harmony. Pierwszoplanową postacią wśród przybyłych był oczywiście Maclure. Wraz z Neefem sprowadził Williama S. Phiquepala i Marie Duclos Fretageot, aby kierowali pestalozziańskim systemem edukacji w New Harmony. Na pokładzie łodzi znalazł się również Thomas Say, przyrodnik, zoolog, entomolog, koncholog, karcynolog i taksonom. Say, który przeszedł do historii jako ojciec amerykańskiej entomologii, był wraz z Maclurem, nazywanym z kolei ojcem amerykańskiej geologii, jednym ze współzałożycieli Academy of Natural Sciences of Philadelphia, powstałej w 1812 roku. Say był również kuratorem Amerykańskiego Towarzystwa Filozoficznego i profesorem historii naturalnej na Uniwersytecie Pensylwanii. Inni nauczyciele i naukowcy na statku to: Charles-Alexander Lesueur, francuski przyrodnik, zoolog, ichtiolog, artysta i nauczyciel; Balthazar Abemasser, szwajcarski artysta, który uczył malarstwa w New Harmony; Virginia Dupalais, która uczyła sztuki i muzyki; oraz John Beal, który uczył stolarstwa w Szkole Przemysłowej Maclure'a⁹. W ten sposób na obrzeżach cywilizacji, na środkowym zachodzie, gdzie osadnicy przeżywali swoje doświadczenie pogranicza, zgromadziła się grupa wybitnych naukowców i reformatorów światowego formatu.

⁷ Listy Maclure'a, począwszy od 26 marca 1821 roku aż do lipcowego wyjazdu Madame Fretageot, były przesyłane na adres Phiquepala przy Rue des Brodeures 20. Nie jest jasne, co dokładnie w owym okresie należało do obowiązków Fretageot, poza opieką nad domem i niewielkimi zobowiązaniami wobec najmłodszych dzieci. Por. J.M. Elliott, *Madame Marie Fretageot. Communitarian Educator*, Amana, Iowa 1984, s. 169; W. Maclure, M.D. Fretageot, J.M. Elliott, *Partnership for Posterity. The Correspondence of William Maclure and Marie Duclos Fretageot, 1820-1833*, Indianapolis, IN 1994.

⁸ Źródła podają różne daty – 18 stycznia 1826 roku jako datę przybycia do Mt Vernon, a 24 stycznia jako datę dotarcia do New Harmony, „New Harmony Gazette” podaje zaś datę 26 stycznia. Por. D.E. Pitzer, *The Original Boatload of Knowledge Down the Ohio River. William Maclure's and Robert Owen's Transfer of Science and Education to the Midwest, 1825-1826*, Columbus, Ohio 1989, s. 132; W.E. Wilson, *The Angel and the Serpent: The Story of New Harmony*, Bloomington, IN 1964, s. 137, *Below you will find...* (incipit), „New Harmony Gazette” 1826, vol. 1, no. 21, s. 166.

⁹ A.E. Bestor, *Backwoods Utopias. The Sectarian and Owenite Phases of Comunitarian Socialism in America: 1663-1929*, Philadelphia 1950, s. 144-152; D.E. Pitzer, *William Maclure's Boatload of Knowledge: Science and Education into the Midwest*, „Indiana Magazine of History” 1998, vol. 94, no. 2, s. 110-137.

Dzięki temu Warren i inni mieszkańcy New Harmony mieli niepowtarzalną możliwość obcowania z tak wybitnymi postaciami. Jak słusznie zauważa William E. Wilson: „Boatload of Knowledge” była dla Owenistów i reformatorów tym, czym „Mayflower” dla Amerykanów¹⁰. Trudno przecenić rolę, jaką odegrała w historii New Harmony i ruchów reformatorskich/utopijnych w Stanach Zjednoczonych¹¹.

Jak zauważyli Josephine Mirabella Elliott oraz Donald E. Pitzer: *Eksperyment Owena związany z budowaniem społeczności w New Harmony trwał tylko dwa lata. W tym krótkim czasie jednak Maclure i jego nauczyciele pestalozziańscy sprawili, że szkoły w New Harmony znalazły się w ścisłej czołówce amerykańskiej oświaty. Prowadzili oni szkołę dla dzieci w wieku zaledwie dwóch lat, powielając program Owena z New Lanark, oraz prowadzili zajęcia w stylu pestalozziańskim dla dzieci w wieku od sześciu do czternastu lat. Wprowadzili oni koncepcję Maclure’a dotyczącą kształcenia zawodowego w Szkole Przemysłowej, jednej z dwóch najwcześniejszych tego typu instytucji w Ameryce. W szkole tej chłopcy uczyli się drukarstwa i innych rzemiosł, publikując na własnej prasie godne uwagi tomy badań naukowców z New Harmony i nie tylko. Maclure zaprosił do New Harmony naukowców i mistrzów rzemiosła do prowadzenia zajęć i do programu wykładów dla dorosłych¹².*

WPLYW SZKÓŁ W NEW HARMONY

William Maclure po przybyciu do New Harmony w sposób naturalny stał się osobą odpowiedzialną za zorganizowanie i kontrolowanie systemu edukacji. Gorliwość Maclure’a do wprowadzenia w życie swoich reform uwidoczniła się m.in. w skwapliwości, z jaką przejął od Roberta L. Jenningsa kontrolę nad departamentem edukacji oraz w niezwłocznej publikacji swojego prospektu edukacyjnego w „New Harmony Gazette”, już 15 lutego 1826 roku. Artykuł ten poza Maclurem wymienia także Neefa, Freta-geot, Phiquepała, Say’a oraz Lesuere’a jako przybyłych do New Harmony naukowców i nauczycieli. Choć tekst podkreśla, że propagowany system różni się diametralnie od oferowanej dotychczas formy „klasycznej” edukacji, którą Maclure uważał za bezwartościową i wręcz szkodliwą, to tworzy jednocześnie wrażenie kontynuacji metod proponowanych przez Owena w New Lanark. Maclure twierdził, że: *W nowym systemie nauczania nauczyciele zawsze starają się naśladować naturę, a odkrywając wiedzę, w zdobywaniu której dzieci czerpią największą przyjemność, są w stanie dać im, w młodym wieku, tyle wskazówek w ciągu kilku miesięcy, co dawniej wymagało, w dojrzałym wieku, zastosowania [edukacji] przez wiele lat¹³.*

Maclure wskazuje, że: *Wielką lub fundamentalną zasadą jest, aby nigdy nie próbować uczyć dzieci tego, czego nie mogą pojąć, i aby uczyć je dokładnie w takich proporcjach,*

¹⁰ W.E. Wilson, *The Angel and the Serpent...*, s. 137.

¹¹ *Tamże.*

¹² J.M. Elliott, D.E. Pitzer, *In Search of the Real...*, s. 86.

¹³ „New Harmony Gazette” 1826 (15 II), vol. 1, no 21, s. 166.

w jakich rozumieją, nie pomijając ani jednego ogniwa w łańcuchu procesu rozumowania; postępując zawsze od rzeczy znanych do nieznanych; od najłatwiejszych do najtrudniejszych; ćwicząc najszersze i najdokładniejsze użycie wszystkich zmysłów; ćwicząc, ulepszając i doskonaląc wszystkie umysłowe i cielesne zdolności przez szybsze połączenie; przyspieszając i starannie układając porównania; rozsądnie i bezstronnie dokonując dedukcji; podsumowując wyniki bez uprzedzeń i ostrożnie unikając złudzeń wyobraźni – stałego źródła niewiedzy i błędów¹⁴. Pojawia się tu niezwykle istotny element, nie tylko skoncentrowania się na wiedzy praktycznej, podążania za preferencjami uczniów w doborze dziedzin wiedzy, które są dla nich atrakcyjne, i koncentrowania się na nich, ale także traktowania nauki jako procesu opartego na dobrowolności oraz położenia nacisku na tempo przekazywania wiedzy, tak aby maksymalnie skrócić cały proces, nie tyle przez jego intensyfikację, ale poprzez zwiększenie kreatywności i zaangażowania uczniów. Wszystkie te mechanizmy i zasady, które stanęły u źródeł nauczania w New Harmony, zainspirowały Warrena i niemal całkowicie zostały inkorporowane do jego teorii nauczania.

Warren z całą pewnością zapoznał się także z listem opublikowanym w „American Journal of Science and Arts” w marcu 1826 roku. Maclure deklaruje w nim, że *[j]uż teraz część szkoły dla chłopców jest tak zorganizowana, że robią oni buty dla siebie, a wkrótce będą je robić dla całej społeczności. W szkole będą również warsztaty dla krawców, stolarzy, tkaczy itp., a wszystkie te zawody będą na przemian praktykowane, w drodze rekreacji od ich pracy umysłowej w zakresie arytmetyki, matematyki, historii naturalnej itp. jako pożyteczny substytut gimnastyki, do której zostanie dodane rolnictwo i ogrodnictwo. Mamy prawie 400 dzieci należących do tego stowarzyszenia, oprócz obcych z różnych części Unii. Dziewczynki są uczone tych samych rzeczy co chłopcy przez panią Fretageot i są przydzielane na przemian do pracy w przedsiębiorstwach bawełny i wełny oraz do prania, gotowania itp. (ponieważ w społeczeństwie nie ma służby i każdy musi robić coś dla siebie), nie pracując dłużej niż pół dnia przy jednym rodzaju pracy, co łagodzi zmęczenie poprzez różnorodność. (...) Moje doświadczenie nie pozwala mi wątpić, że dzieci, pod odpowiednim kierownictwem, mogą się same wyżywić i ubrać przez praktykowanie najlepszej i najbardziej użytecznej części ich nauki¹⁵. Ostatnie zdanie jest niezwykle istotne w kontekście rozwoju koncepcji Warrenowskich. Doszedł on albowiem do wniosku, że dostęp do wiedzy dla wszystkich dzieci niezależnie od ich stanu posiadania może zostać zapewniony nie poprzez egalitaryzm zbudowany na zniesieniu własności prywatnej, ale poprzez barterową wymianę usług, w której uczniowie ekwiwalentem własnej pracy płaciliby nauczycielowi za swoje kształcenie i czas, jaki im poświęca. Podobnie jak Maclure, próbował on stworzyć system, w którym dzieci byłyby w stanie samodzielnie pokrywać koszty swojej nauki.*

Metoda nauczania i teoria Pestalozziego wywarły na Warrena ogromne wrażenie, czego dowodzą jego wielokrotne relacje na ten temat. W niedatowanym i nieopublikowanym

¹⁴ Tamże.

¹⁵ W. Maclure, *Notice of Mr. Owen's Establishment in Indiana*, „American Journal of Science and Arts” 1826, vol. 11, s. 191.

manuskrypcie *A Scrapbook of a History* Warren wspomina swój pobyt w New Harmony, podkreślając obecność naukowców oraz dostęp do unikalnej biblioteki jako jedne z głównych atutów tamtejszej wspólnoty oferującej *cały zastęp profesorów różnych nauk, dwie biblioteki, z których jedna kosztowała około trzydziestu tysięcy dolarów – cały zastęp nauczycieli pestalozziańskich sprowadzonych z Francji i Szwajcarii – pan Owen z czterystoma tysiącami dolarów i jego koadiutor Wm. Mc. Llure*¹⁶ (ojciec amerykańskiej geologii) z kilkoma milionami dolarów, wszyscy gotowi do zainwestowania w tę pracę¹⁷.

Kolejny raz Warren wraca do tego doświadczenia w cyklu tekstów *The Motives for Communism – How It Worked and What It Led To*, opublikowanych ponad pół wieku po swoim doświadczeniu pobytu w New Harmony. Jest do doskonałe świadectwo, jak wstrząsającym i inspirującym przeżyciem dla niego było poznanie pestalozziańskich nauczycieli. Warren nazywa szkoły otworzone w New Harmony „szkołami modelowymi” i wspomina: *Nie mogę pominąć opisu modelowych szkół, utrzymywanych przez pana McClure’a. Były one prowadzone przez wspomnianych wcześniej nauczycieli pestalozziańskich. Jedna z nich była prowadzona w jednym ze skrzydeł ratusza. Była przegroda oddzielająca ją od części środkowej, gdzie byłem, gdy moja uwaga została zatrzymana przez kilka słów, które podstuchiałem, skierowanych do klasy chłopców przez pana Darusmonta, francuskiego dżentelmena, dyrektora tej szkoły. Myśli przedstawione publiczności były tak nowe, tak wzniosłe, a język tak czarujący, że stałem zafascynowany. Nie mogłem zająć się sprawami, dla których tam poszedłem; ale po wystłuchaniu całej dyskusji, postanowiłem (...), że poproszę pana Darusmonta o przywilej przyścia, siedzenia z jego uczniami i słuchania jego nauk. Zapukałem do jego drzwi – przyszedł – wyjawilem swój cel – jego przystojne oblicze rozjaśniło się, a oczy zwilgotniały od ewidentnie życzliwego wzruszenia, ujął moją rękę w obie swoje dłonie, przyciągnął mnie do drzwi i powitał z czarującą serdecznością, słowem, tonem i gestem prawdziwie francuskim. Natychmiast staliśmy się przyjaciółmi*¹⁸.

Dalej z równą ekscytacją czy wręcz egzaltacją Warren opisuje, że nie jest w stanie słowami oddać odpowiedniego wyobrażenia o naukach Williama Phiquepala Darusmonta, choć wykład był drobiazgowy i adresowany tak, by pobudzić umysł, a nie opierał się na zdobywaniu praktycznych umiejętności. Jak wspomina Warren: *Przy całej tej drobiazgowości, jego dyskurs nie był nużący; (...) wpływ na uczucia był jak w mistrzowskiej kompozycji muzycznej, która przez rozsądne zmiany tonacji i okazjonalne dygresje*

¹⁶ Jest to dość powszechny błąd, także w „New Harmony Gazette” popełniano pomyłkę przy pisowni nazwiska Maclure’a.

¹⁷ J. Warren, *A Scrap of History*, Warren Paper, Labadie Collection, University of Michigan, Box 1, Folder 12. Manuskrypt powstał prawdopodobnie w latach 60. XIX wieku. Kwoty podane przez Warrena są zdecydowanie zawyżone, Robert Dale Owen, syn Roberta Owena szacował, że jego ojciec zainwestował w New Harmony ok. 200 tys. dolarów, prawdopodobnie kwota zainwestowana przez Maclura oscylowała w okolicach 100-150 tys. dolarów. Por. New Harmony Series IV – Personal Papers, New Harmony Series IV.M – Maclure Family Papers, Folder 1-3, Working Men’s Institute. Obecnie Working Men’s Institute jest w fazie przekatalogowywania swoich zbiorów, istnieje możliwość, że cytowane źródła dotyczące księgowości i rachunków Maclura i Owena znajdują się teraz w innym folderze.

¹⁸ J. Warren, *The Motives for Communism – How It Worked and What It Led to*, Article VII, „Woodhull and Claflin’s Weekly” 1872, vol. IV, no. 23, s. 4.

od głównego tematu, a następnie przez naturalne i łatwe powroty do niego, z niewielkimi zmianami ekspresji, przenosi nas, nieświadomie, gdziekolwiek autor wybierze. Zaniemówiłem z zachwytu – podziwu – miłości! Kiedy sesja dobiegła końca, a chłopcy rozeszli się do swoich zajęć, odbyliśmy długą rozmowę (jeśli można to nazwać rozmową, w której mogłem tylko słuchać)¹⁹. W narracji Warrena Phiquepal jawi się jako dziewiętnastowieczny Leonardo da Vinci, człowiek renesansu łączący wiedzę teoretyczną i praktyczną, poszerzający granice poznania i własnych możliwości. Warren przyznaje, iż dowiedział się, że Phiquepal postanowił poświęcić się temu, czym według niego powinna być edukacja. Że przez kilka lat był przyjacielem i pomocnikiem Pestalozziego. Wydawało się, że jedną z jego wielkich idei było wyciągnięcie na światło dzienne samo-wystarczalne zdolności uczniów i w ten sposób przygotowanie ich do sprostanania wszelkim nieprzewidzianym sytuacjom w późniejszym życiu; w tym celu eksperymentował z samym sobą, aby poznać zakres ludzkich możliwości. Nauczył się kilku gałęzi mechaniki – zrobił fortepian – fortepian z surowych materiałów, przeszedł przez wszystkie szczegóły gotowania jedzenia, prania i cerowania ubrań, jak również wykroje i szybie [ubrań] dla uczniów, a jego uczniowie wykonywali teraz wszystkie te rodzaje pracy dla siebie. Przemodelował on sposoby prawie każdej gałęzi nauki²⁰.

Dalsza część świadectwa Warrena to bezustanny pean na cześć Phiquepala, jego szerokiego zakresu zainteresowań i zdolności, porównujący go do postaci Francisca Bacona²¹. Choć widać tu ogromną fascynację, podziw i oddanie Phiquepalowi i stosowanym przez niego metodom nauczania, należy pamiętać, że ta relacja pozornej podległości, w której to Phiquepal pełnił rolę mistrza, Warren zaś był uczniem, wkrótce uległa zmianie. Warren dość szybko zaczął dostrzegać mankamenty życia w New Harmony i stał się krytykiem kolektywizmu Owena. Nie sposób dociec, po czyjej stronie stanął w sporze pomiędzy Owenem a Maclurem, który wybuchł na przełomie 1826 i 1827 roku, ale z całą pewnością był baczny obserwatorem przyczyn upadku New Harmony, czemu dał wyraz w swoich późniejszych tekstach²².

TEORIA EDUKACJI W MYŚLI WARRENA

Po odejściu z New Harmony w roku 1827 Warren postrzegał doświadczenie kolektywizmu oraz widoczne tam tendencje do uniformizacji jako główne przyczyny niepowodzenia Owenowskiego eksperymentu. W swoich tekstach opublikowanych wówczas w „Western Tiller” nie tylko rozliczał się z błędami owenistów, ale także zaprezentował własne teorie, które pełną literacką formę przybiorą dopiero w wydanym w roku 1846 *Equitable Commerce*. Jednak już w tym początkowym okresie krystalizowania

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² [J. Warren], *To the Friends of Social System*, cykl 8 artykułów opublikowanych w „Western Tiller” pomiędzy 1 czerwca a 27 lipca 1827 roku, po opuszczeniu przez Warrena New Harmony.

się Warrenowskich teorii zaproponował trzy kluczowe elementy swojego systemu filozoficznego: indywidualizm, dobrowolne wyrzeczenie się zysku (*cost the limit of price*) oraz sprawiedliwą wymianę handlową (*equitable commerce*). Wszystkie te punkty zostały równocześnie wplecione w teorię edukacyjną, co było o tyle oczywiste, że Warren zakładał, iż powinny one organizować każdą dziedzinę życia. Jednocześnie, ponieważ zdaniem Warrena dzieci uczą się przez obserwacje i naśladowanie, oparcie systemu nauczania na powyższych zasadach gwarantowałoby, że najmłodszy przyswoją sobie te trzy zasady, będą się nimi kierować w życiu i przekazywać dalej, co doprowadzi do gruntownego przeorganizowania wszystkich dziedzin życia społecznego. Warren, podobnie jak Maclure, wierzył, że edukacja jest jedynym sposobem, aby jednostki mogły zmienić ład społeczny²³.

Wiedza jest postrzegana przez Warrena jako główne lekarstwo przeciw mankamentom społecznego i politycznego ładu, jak również środek do osiągnięcia indywidualnego samopoznania. Dlatego głosił, że: *Naszym zabezpieczeniem przed ogniem i prochem jest nasza wiedza o ich naturze i nieobliczalnych sposobach działania, która wznosi nas ponad ich niebezpieczeństwa i czyni je użytecznymi i stosunkowo nieszkodliwymi. Nasze środki zaradcze i zabezpieczenia przed złem społecznym spoczywają w naszej wiedzy o naszej własnej naturze, nieuniknionych sposobach działania, naszych prawdziwych nastawieniach wobec siebie nawzajem i [w stosunku] do naszych instytucji.*

Nawet stworzone przez człowieka prawa, zasady, nakazy, dogmaty, rady, wskazówki, mogą być stosunkowo nieszkodliwe i użyteczne, jeśli nie pozwolimy im wznieść się ponad wyższe prawo, najwyższą wartość użytkową, suwerenność jednostki²⁴.

Warren sprzeciwiał się nadzorowi państwa nad edukacją, podobnie jak odrzucał jego kontrolę nad innymi dziedzinami życia. Był bowiem przekonany, że uniemożliwia ona bezpieczeństwo osoby i jej własności, dopuszczając ze strony państwa naruszenia praw jednostki. Dlatego głosił: *Aby pozbyć się rządów, musimy więc wycofać wszystkie przedsięwzięcia z połączonej działalności! Zindywidualizować, rozdzielić wszystkie interesy, obowiązki; wtedy, i nie wcześniej, możemy pozbyć się rządów; wtedy, i nie wcześniej, osoba i jej własność będą bezpieczne, a społeczeństwo będzie harmonijne. Podczas gdy jakkolwiek człowiek, jego czas, jego praca, jego ubranie, jego mieszkanie, edukacja i losy jego dzieci są zamknięte w krajowych, stanowych, hrabstwach, miejskich lub reformatorskich organizacjach i wszystkie podlegają kontroli innych, którzy mogą się od niego różnić, nie jest dla niego możliwe, aby mógł zaznać bezpieczeństwa osoby lub własności²⁵.* Zindywidualizowanie było nieodłącznym elementem całkowitej, nietransferowalnej suwerenności jednostki, która *de facto* prowadziła Warrena w stronę stworzenia bezpaństwowego ładu.

Warren, podobnie jak Maclure i inni utopijni intelektualisci, proponuje system szkół z internatem. Miałyby one doprowadzić do zindywidualizowania, a także do

²³ List Williama Maclure'a do Madame Fretageot, Springfield, Ohio, 11 sierpnia 1826 roku, cyt. za: W. Maclure, M.D. Fretageot, A.E. Bestor, *Education and Reform at New Harmony. Correspondence of William Maclure and Marie Duclou Fretageot, 1820-1833*, Indianapolis, IN 1948.

²⁴ J. Warren, S.P. Andrews, *Equitable Commerce. A New Development of Principles, as Substitutes for Laws and Governments Proposed as Elements of New Society*, New York 1852, s. 38-39.

²⁵ *Tamże*, s. 54-55.

przerwania więzów pomiędzy rodzicami a dziećmi. Jednocześnie, dość rewolucyjnie jak na ówczesne czasy, wskazuje korzyści dla matek, które zostałyby uwolnione czy wręcz wyzwolone od codziennych domowych obowiązków. Jego zdaniem: *Właściwy wzgląd na indywidualności gustów osób, itp., sugerowałbym, aby hotele zajmowane były przez takie osoby, które są najbardziej zgodne ze sobą; dlatego dzieci ogólnie, jak również ich rodzice, czuli by się o wiele bardziej komfortowo, nie będąc tak ściśle połączonymi, jak byłoby w pensjonacie z rodzicami. Związek ten jest już, nawet w rodzinach prywatnych, zbyt ścisły dla wygody każdego z nich. Rozłączenie będzie prawdziwym ruchem dla szczęścia obojga, a hotele dla dzieci, zgodnie z ich specyficznymi potrzebami i dążeniami, będą oczywiście następstwem. Widziałem szkoły dla niemowląt, w których jedna kobieta zajmowała się dwadzieściorciem dzieci w wieku nie przekraczającym dwóch lat, i gdzie dzieci bawiły się nawzajem, przejmując większość swoich obowiązków na siebie, z nieskończenie większą korzyścią dla siebie, niż najlepsze matki mogłyby przyznać, i, być może, odpowiednio matki nastolatków były w ten sposób uwolnione od najbardziej niewolniczej części ich domowych obowiązków*²⁶. Z narracji Warrena nie można wywnioskować, czy byłyby to placówki, do których oddawano by dzieci czasowo, na kilka godzin dziennie, odpowiadające współczesnym żłobkom, czy też raczej byłyby to instytucje prowadzące do długotrwałego rozdzielania rodziców i dzieci, podobne do współczesnych *boarding schools*.

Być może też indywidualizm traktowany przez Warrena jako remedium na mankamenty funkcjonowania New Harmony miał pełnić podobną rolę w systemie edukacji. Warren na pewno był świadomy konfliktów powstałych w zarządzaniu Towarzystwem Oświatowym (Educational Society) przez współpracowników Maclura (spór pojawił się pomiędzy Fretageot a Neefem oraz Phiquepalem, których to Fretageot oskarżała o niekompetencje i niezdolność życia we wspólnocie równości)²⁷. Rozłączenie interesów pozwoliłoby uniknąć takich konfliktów w systemie edukacji proponowanym przez Warrena.

Kolejnym elementem łączącym się z indywidualizmem, była suwerenność jednostki, którą należało zaszczyć i rozwijać w procesie edukacyjnym u dzieci. Ponieważ dzieci uczą się przez przykład i będą naśladować dorosłych wokół siebie, konieczne było, aby te dwie zasady zostały zaszczytowane w młodym wieku. Warren pyta: *Czym jest edukacja? Jaka jest moc, która wychowuje? Komu powierzymy tę straszliwą moc kształtowania charakteru i określania losów przyszłej rasy? Każda rzecz, z którą się stykamy, edukuje nas. Wychowawcza moc jest w tym, co nas otacza. Jeżeli chcemy, aby edukacja przygotowywała dzieci do przyszłego życia, to musi ona obejmować te praktyki i zasady, które będą wymagane w wieku dorosłym. Jeśli chcemy, aby w wieku dorosłym dzieci praktykowały sprawiedliwość wobec siebie nawzajem, musimy je otaczać sprawiedliwymi praktykami i traktować je sprawiedliwie. Jeśli chcielibyśmy, aby dzieci szanowały prawa własności u innych, musimy szanować ich prawa własności. Jeśli chcemy, aby szanowały indywidualne osobliwości i właściwą wolność innych, musimy szanować ich indywidualne osobliwości*

²⁶ Tamże, s. 95.

²⁷ List Madame Fretageot do Williama Maclure'a, New Harmony, 11 sierpnia 1826 roku, cyt. za: W. Maclure, M.D. Fretageot, A.E. Bestor, *Education and Reform...*, s. 352.

*i ich osobistą wolność. Jeśli chcielibyśmy, aby znały i żądały dla siebie, a także przyznawały innym właściwą zapłatę za pracę w wieku dojrzałym, musimy dać im właściwą zapłatę za ich pracę w dzieciństwie*²⁸.

W systemie proponowanym przez Warrena nie ma kar cielesnych ani jakiegokolwiek sposobu egzekwowania władzy rodzicielskiej nad dziećmi. Rodzice nie powinni nakazywać dzieciom, co mają one zrobić, ale w ramach negocjacji i rozmów wypracować kontrakt określający wspólne obowiązki i wynagrodzenie za nie. Przestrzegając rodziców, by nie oczekiwali od dzieci obowiązków bez wynagrodzenia za ich pracę, jednocześnie zakłada, że również dzieci nie mają prawa oczekiwać od rodziców utrzymania (jedzenia czy ubrania) bez odpowiedniego wynagrodzenia, gdy tylko osiągną odpowiedni wiek. Warren określił, że ów wiek wynosi siedem lat (czego dowodzi przykład rozmowy, którą przeprowadził ze swoją córką, a w wyniku której uzgodniono czas pracy, jaki dziewczynka będzie przeznaczała na wykonywanie zadań w gospodarstwie domowym jako zapłatę za wyżywienie i dach nad głową, oraz to, że rodzice będą jej płacili za każdą nadliczbową godzinę poświęconą na obowiązki domowe)²⁹.

Suwerenność jednostki, przyznawana także dzieciom, miała zatrzymać przekazywanie wartości autorytarnych, zapewnić umiejętność buntu przeciwko autorytetom oraz brak posłuszeństwa wobec bytów kolektywnych, w których istnienie Warren nie wierzył. Dzięki temu dzieci nie uczono by posłuszeństwa ani wobec władzy, ani wobec państwa, co wpisuje się w element anarchistycznego kształcenia. *Edukacja nie rozpoczęłaby się, zanim każde dziecko miałoby własną, małą, indywidualną sferę osobowości, własności, czasu i odpowiedzialności, nad którą miałoby (ona lub on) wyłączną kontrolę, wydzieloną spod kontroli swoich rodziców (z wyjątkiem [ich roli] doradców), którzy poprzez baczny szacunek dla jego prawowitej suwerenności w obrębie własnej, małej sfery uczą je przez przykład, aby przestrzegać tych samych praw swoich rodziców i wszystkich innych [osób]*³⁰.

Warren sprzeciwiał się systemowi czeladnictwa, ograniczającego mobilność zawodową. Dzięki odejściu od tego systemu uczniowie w szkole w zdecydowanie krótszym czasie i przy całkowitej niezależności od cechów rzemieślniczych mogliby zdobyć i praktykować nowy zawód. Jednocześnie oczekiwał on zniesienia jakichkolwiek regulacji ze strony władzy (czy to na poziomie federalnym, czy lokalnym) w kwestii kwalifikacji kandydatów do zawodu nauczyciela. To życie weryfikowałoby adekwatność osób do pełnienia tego zawodu. To zindywidualizowanie potrzeb uczniów i wyłączenie aparatu państwowego z procesu kształcenia było kluczowym elementem teorii Warrena. Twierdził on, że powierzenie państwu nadzoru nad edukacją jest podobne do oczekiwania, że lis będzie się opiekował kurczętami³¹. Dlatego też: *Zamiast ofensywnego procesu stanowienia prawa*

²⁸ J. Warren, S.P. Andrews, *Equitable Commerce...*, s. 96.

²⁹ J. Warren, *Equitable Commerce. A New Development of Principles, for the Harmonious Adjustment and Regulation of the Pecuniary, Intellectual, and Moral Intercourse of Mankind, Proposed as Elements of New Society*, New Harmony, IN 1846, s. 79-82.

³⁰ J. Warren, *True Civilization an Immediate Necessity and the Last Ground of Hope for a Mankind. Being the Results and Conclusions of Thirty-Nine Years' Laborious Study and Experiments in Civilization As It Is, and in Different Enterprises for Reconstruction*, Boston 1863, s. 172-173.

³¹ J. Warren, *Education by Legislation*, „Peaceful Revolutionist” 1833, vol. 1, no 4, s. 16.

dotyczącego przydatności tej czy innej osoby w danej sytuacji. Każda osoba, która uważała, że może zaspokoić zapotrzebowanie, mogła składać propozycje, a otrzymany patronat decydował o tym. Byłby to ruch całkowicie indywidualny, nie byłoby żadnego pożytku z praw, rządów czy ustawodawstwa, ale byłyby współpracujące ze sobą interesy³².

Prowadzi to Warrena do dość utopijnej wizji, w której jedna osoba może założyć szkołę, będąc jej głównym czy wręcz jedynym nauczycielem. Według tej teorii: *Jedna osoba może mieć budynek – politechnic college – z różnymi pomieszczeniami i narzędziami dla każdej ze sztuk, rzemiosł lub badań (studies). Każdy, młody czy stary, mógłby tam przyjść i nauczyć się dowolnej dziedziny, płacąc za czynsz, korzystanie z narzędzi i szkolenie przez godzinę, na zasadzie ekwiwalentu, najbiedniejsi mogliby łatwo płacić za pomocą własnej pracy*³³. W tej propozycji jednoosobowej instytucji edukacyjnej widać nie tylko wszechstronność samego Warrena, który oferował rozliczne zajęcia: od nauki języków, poprzez różne dziedziny rzemiosła i lekcje gry na rozmaitych instrumentach, ale także prawdopodobnie jest to pokłosie kontaktu z Phiquepalem i osobistego doświadczenia obcowania z osobą szeroko wykształconą, prowadzącą zajęcia praktyczne i teoretyczne z różnych dziedzin wiedzy.

Kolejnym istotnym elementem systemu edukacyjnego Warrena było wkomponowanie go w jego teorie ekonomiczne. Dzięki barterowej wymianie świadczonych usług oraz nieużywaniu monetarnego ekwiwalentu wiedza byłaby szeroko dostępna dla każdego. Stosując zasadę wyrzekania się zysku (*cost the limit of price*), każda osoba mogłaby zorganizować nie tylko imprezę o charakterze towarzyskim, ale także wykład czy odczyt naukowy, którego koszty stanowiłyby równowartość ceny wynajmu i utrzymania sali, w której odbywałoby się spotkanie, oraz kosztów pracy włożonej w zorganizowanie/przygotowanie wykładu³⁴. Rozwiązywałoby to problemy, jakie Maclure napotkał w New Harmony w trakcie tzw. kryzysu wokół chesnego, kiedy to latem 1826 roku część rodziców odmówiła pokrywania kosztów utrzymania dzieci w internacie i liczba uczniów drastycznie spadła³⁵. Brak chesnego w systemie Warrena powodował, że edukacja byłaby otwarta dla każdego. Brak systemu czeladniczego pozwalałby każdemu na dostęp do dowolnego zawodu czy profesji. Dlatego też, dzięki tak ogromnej otwartości, udałoby się maksymalnie upowszechnić wiedzę, a *[l]ekarze, artyści, mechanicy, po jednym z każdego, działając na tej samej zasadzie, robiąc to samo, ci, którzy nigdy nie marzyli o niczym innym, jak tylko o życiu pełnym znoju i wyzysku, staną się prawnikami, lekarzami, kupcami, bankierami, szewcami, krawcami, inżynierami, właścicielami domów, oraz odpowiedzialnymi i wygodnymi obywatelami – każda wioska lub okolica, w której te idee są realizowane, rozrasta się w niemal niezauważalnym stopniu do POLITECHNICZNEGO UNIWERSYTETU kształcącego lub reedukującego wszystkich, którzy pragną przygotować się do życia lub zmienić swoje zainteresowania*³⁶.

³² J. Warren, S.P. Andrews, *Equitable Commerce...*, s. 95-96.

³³ J. Warren, *True Civilization an Immediate...*, s. 111-112.

³⁴ J. Warren, S.P. Andrews, *Equitable Commerce...*, s. 97.

³⁵ P. Brown, *Twelve Months in New Harmony*, Cincinnati 1827, s. 34-36.

³⁶ J. Warren, *True Civilization an Immediate...*, s. 111.

Trudno zdecydować, na ile Warren zainspirował się programem stworzonym przez Maclura, pozwalającym uczniom w jego szkołach samodzielnie wytworzyć parę obuwia, a na ile były to potrzeby pogranicza Indiany początków XIX wieku. Warren jako element sukcesu swojej teorii przywołuje przykład chłopca zdobywającego umiejętności szewca. W tego typu eksperymencie uczestniczył jego własny syn, pobierając lekcje wytwarzania obuwia i płacąc za nie własną pracą jako ekwiwalentem czasu, jaki nauczyciel mu poświęcił na naukę³⁷. Ograniczenie zysków do zwrotu poniesionych kosztów powodowałoby otwarcie zawodów zamkniętych i koniec cechów rzemieślniczych czy korporacji zawodowych utrudniających dostęp dla szerokiego grona zainteresowanych. Korzystanie z wymiany barterowej spowodowałoby też gwałtowne obniżenie kosztów nauczania, jakie przypadają na poszczególnego ucznia.

PRAKTYKA – EKSPERYMENT W SPRING HILL

Warren nie uważał swoich propozycji za utopijne. Wręcz przeciwnie, czuł, że jego zasady zostały przetestowane zaraz po odejściu z New Harmony w ramach eksperymentu ekonomicznego „Time Store” w Cincinnati, Ohio, gdzie praktykował wymianę barterową opartą na zasadzie *equitable commerce* oraz *cost the limit of price* w prowadzonym przez siebie od 1827 do 1830 roku sklepie zwanym „Time Store”. Ten interesujący eksperyment był udanym przedsięwzięciem i miał wiele setek klientów, którzy robili tam zakupy, *pokazując również, że reformy nie muszą czekać, aż świat stanie się bardziej świadomy: ale praktyczne działanie stanowi proces reedukacji, którego nikt nie może oszacować bez doświadczenia, a którego uczeni są najbardziej zacofani w zdobywaniu*³⁸. Podobnie, gdy nadarzyła się tylko okazja, postanowił sprawdzić w praktyce słuszność swoich teorii edukacyjnych. I tak w drodze z Nowego Jorku w roku 1830 zatrzymał się w Spring Hill, Ohio, gdzie zapoznał się z systemem szkół i sierocińcem stworzonym przez Samuela Underhilla³⁹. Pozostał tam aż do marca 1831 roku⁴⁰. W tym czasie udało mu się przekonać członków społeczności do wprowadzenia swojego systemu wymiany pracy w usługach szkolnych. Przez prawie rok Warren brał udział w eksperymentach edukacyjnych, a zamiast chesnego za naukę w szkole płacono pracą za pracę, wymieniając pracę pomiędzy uczniami i nauczycielami.

Czas spędzony przez Warrena w Spring Hill był dla niego równie ważny, jak ten spędzony w New Harmony, i zaowocował trwającym całe życie zainteresowaniem eksperymentami edukacyjnymi i testowaniem swoich koncepcji filozoficznych, ekonomicznych

³⁷ Warren wprawdzie używa w manuskrypcie inicjałów G.W., z kontekstu natomiast wynika, że pisze o swoim synu. Por. J. Warren, *Notebook D*, New Harmony, s. 47-48.

³⁸ J. Warren, *Manifesto*, Berkley Heights, NJ 1952, s. 4-5.

³⁹ „New Harmony Gazette” 1827 (5 XII), vol. 3, no. 9, s. 70; F.L. Beers, *History of Greene County, New York. With Biographical Sketches of Its Prominent Men*, New York 1884, s. 242; J. W[arren], *Social Experiment*, „Free Enquirer” 1831, vol. 3, no. 18, s. 137-138.

⁴⁰ J. Warren, *Practical Details in Equitable Commerce. Showing the Workings, in Actual Experiment, During a Series of Years, of the Social Principles Expounded in the Works Called “Equitable Commerce”, by the Author of This, and “The Science of Society”, by Stephen P. Andrews*, New York 1852, s. 44.

i prawnych także w dziedzinie edukacji. Warren chciał sprawdzić w praktyce, w jaki sposób założenia polityczne i ekonomiczne determinują system edukacji i albo wzmacniają, albo tłumią indywidualizm. Uważał, że edukacja jest tak ważna, że dzieci nie powinny znajdować się pod nadzorem państwa ani żadnych ciał zbiorowych, a zamiast tego wszystkie decyzje związane z edukacją powinny być pozostawione w gestii jednostki⁴¹. W tekście zatytułowanym *Social Experiment*, opublikowanym w czasopiśmie „Free Enquirer” w lutym 1831 roku, Warren daje wyraz przekonaniu, że teoria edukacji jest tylko jednym z elementów systemu opartego na *equitable commerce* oraz *cost the limit of price*, jednakże elementem niezwykle istotnym, jeśli nie najważniejszym, będącym podstawą owego nowego, proponowanego przezeń ładu.

Szkoła w Spring Hill została założona dzięki zapisowi w testamencie Charity Rotch, kwakierki, która przeznaczyła 25 tys. dolarów na założenie placówki dla biednych dzieci. Zgodnie z tym, co przedstawia Warren, osadnicy, którzy przybyli do Kendall z innych utopijnych wspólnot w latach 20. XIX wieku, *zwrócili się do powierników wspomnianego funduszu i zawarli z nimi umowę, aby wzięli pod swoją opiekę dwadzieścioro dzieci; aby je nakarmić i ubrać, nauczyć ich wspólnych podstaw edukacji i dać kobietom wiedzę na temat prowadzenia domu, a chłopcom wiedzę na temat praktycznego rolnictwa. Mieli oni spędzać w szkole trzy godziny dziennie w ciepłe dni i cztery w zimne pory roku; można było od nich wymagać pracy przez osiem godzin dziennie, z której dochód, wraz z funduszem szkolnym, miał wynosić tysiąc dolarów rocznie*⁴². Jak podaje Harlow Lindley: *Zasady zarządzania szkołą były bardzo liberalne (...). Dzieci posiadające kwalifikacje wymagane przez przepisy były przyjmowane z każdego stanu w Unii. Nie było żadnych preferencji co do lokalizacji, narodowości czy religii, a gdy pojawiały się wakaty, kandydaci byli natychmiast przyjmowani w kolejności ich pieruszeństwa, pragnieniem powierników było utrzymanie pełnego składu przez cały czas, aby rozszerzyć korzyści płynące ze szkoły do maksimum. Ze względu na niewielką ilość funduszy w ich dyspozycji, zapisy zostały ograniczone do dwudziestu ośmiu osób i zostały równo podzielone między płcie. Miała ona przyjmować tylko dzieci, które były sierotami, półsierotami lub których rodzice byli biedni, nieodpowiedzialni lub niedołężni*⁴³. Dzieci, które miały rodziców, były przekazywane pod opiekę szkoły, a rodzice zrzekali się swoich praw jako ich opiekunowie.

Warren twierdził, że skoro szkoła byłaby prowadzona przez kapitalistów, to młode dziewczęta, które uczyły się samodzielności, musiałyby podjąć służbę domową i zetknąć się z nędzną egzystencją w poddaństwie. Zauważył, że w sąsiedztwie szkoły ludzie narzekali, że nie można pozyskać dziewcząt do pracy w kuchni. *Widziałem młode kobiety, które, gdyby były w miastach, byłyby zmuszone zmarnować kwiat swojego życia na bezustanną pracę przy igłach za 12 ½ centa dziennie, lub być może być żałośnie zależnymi od „towarzystw dla wspierania panien służących” i wieść monotonne życie wycieńczającej postugi w kuchniach bogatych, za skąpą sumę wystarczającą jedynie na utrzymanie ich siły do pracy – widziałem*

⁴¹ J. Warren, *Education by Legislation*, s. 16.

⁴² J. W[arren], *Social Experiment*, s. 137.

⁴³ H. Lindley, *The Charity School of Kendal*, „Ohio State Archeological and Historical Quarterly” 1946, vol. 55, s. 185.

je tutaj względnie niezależne (...) i codziennie zdobywające wykształcenie, które umożliwiłoby im zaspokojenie własnych potrzeb i prowadzenie własnych spraw, a w konsekwencji postawiło je poza poniżeniem i niedolą znośną przez biedne, ale szanujące się kobiety w naszych miastach⁴⁴. Widać tu potępienie systemu opartego na wyzysku, w późniejszych pracach nazywanego przez Warrena „społecznym kanibalizmem”, a w którym jednostki bądź grupy osób w celu uzyskania dodatkowego dochodu wykorzystują pracę innych.

Poprawie sytuacji ekonomicznej i społecznej uczniów miało służyć wyeliminowanie długich praktyk zawodowych, dzięki czemu mogliby oni natychmiast zaspokajać swoje potrzeby. Jak opisuje Warren: *powszechny zwyczaj odbywania siedmioletniej praktyki w celu nauczania się prostej sztuki lub handlu jest reliktem starożytnego barbarzyństwa i jest częścią tego samego systemu niewolnictwa, do którego należy obecna praktyka monopolizowania ziemi. Rozumiejąc, że wszelka wiedza wynika z doświadczenia zmysłów, mamy bezpośrednią drogę do wszelkiej wiedzy przez doprowadzenie zmysłów bezpośrednio do przedmiotów, których chcemy się nauczyć: to w wielu przypadkach zredukowało zwyczajowe praktyki do kilku tygodni lub dni. (...) Na zasadzie [wymiany] pracy za pracę nie ma żadnego motywu, aby ukrywać wiedzę przed innymi, ale jest ona uczciwie przekazywana przez posiadacza każdemu, kto jej pragnie, a on otrzymuje za zapłatę za czas spędzony w jej przekazywaniu; w tych okolicznościach kilku dorosłych tutaj, w ciągu trzech miesięcy, nauczyło się robić dobre buty, którzy wcześniej nigdy o tym nie myśleli⁴⁵.*

Spędzając rok w Spring Hill, Warren testował z uczniami swoje teorie i koncepcje, co tak wspomina po latach: *Grupa, która prowadziła szkołę w Spring Hill, Ohio, pozwoliła jednemu z chłopców wypróbować ze mną jego samorządność; i tu zaczęła się jedna różnica – on nie był pod moją władzą, chociaż był przeze mnie prowadzony; nie kontrolowałem go, tak jak nie kontrolowałem burmistrza Nowego Jorku, kiedy szedłem z nim robić interesy. Dałem mu to do zrozumienia na samym początku. Powiedziałem mu, że nigdy nie będę sprawował żadnej władzy, ale że są pewne rzeczy, których chciałby się nauczyć, aby przygotować się do przyszłego życia, i że mam szczególny sposób ich nauczania; że towarzystwo jest chętne, aby spróbował tego sposobu, jeśli jest do tego skłonny, ale że w każdej chwili może ponownie oddać się pod kierownictwo i kontrolę towarzystwa. Moim celem było, między innymi, nauczenie go, że nie potrzebuje niczyjej kontroli; że ma mieć wszystkie dochody z własnej pracy, płacić za swoje wyżywienie towarzystwu, kierować się własnym osądem lub gustem w odniesieniu do swojego ubrania, płacić za nie samemu i robić cokolwiek zechce ze swoim nadmiarem czasu lub własności. Miał on od jedenastu do dwunastu lat. „Więc, James, jak ci się podoba taka propozycja?” „Nie wiem”, odpowiedział, „jak zapłacić za wyżywienie lub zarobić na ubranie”. „Czy nie chciałbyś nauczyć się, jak to się robi, aby zdobyć doświadczenie w razie takiej potrzeby?”⁴⁶.*

Warren sugeruje mu naukę praktycznej umiejętności produkcji butów, pożyczając narzędzia i inwestując w materiały, za co uczeń płaci ekwiwalentem czasu pracy. Jak uważa Warren: *Przez cały ten proces był tak samo suwerenem samego siebie i wszystkich*

⁴⁴ J. W[arren], *Social Experiment*, s. 137.

⁴⁵ *Tamże*.

⁴⁶ J. Warren, S.P. Andrews, *Equitable Commerce...*, s. 113.

swoich spraw, jak cesarz Chin. Zwyczajny stosunek nauczyciela do ucznia został odwrócony – on był panem, ja byłem sługą – i płacił mi za moje usługi stosownie do czasu pracy, a jednak nie uczyniłby najmniejszego kroku ani w dziedzinie biznesu, ani przyjemności bez mojej rady i aprobaty. W ciągu dwóch dni od rozpoczęcia pracy miał na nogach parę butów własnej roboty, nikt nie zauważyłby, że różnią się od zwykłej pracy. Kontynuował ten proceder do czasu, aż zapotrzebowanie towarzystwa na buty zostało w pełni zaspokojone, a następnie zwrócił się ku innemu zajęciu⁴⁷.

W systemie stworzonym przez Warrena i praktykowanym pierwotnie w Spring Hill edukacja otworzyłaby możliwość nowych doświadczeń i samorozwoju dla wszystkich ludzi, a wynikające z niej korzyści nie byłyby w żaden sposób powiązane z ceną, jaką należałoby zapłacić za naukę, ani też nie byłyby powiązane z wysokością otrzymywanego w przyszłości wynagrodzenia (które u wszystkich osób, niezależnie od zawodu, byłoby podobne, gdyż opierałoby się na wymianie pracy na pracę, opartej na jednostce czasu pracy).

Dlatego też nauczyciel muzyki może przekazać zasady kompozycji, które mogą mieć wielką wartość dla odbiorcy, ale wartość ta pochodzi głównie z wrodzonych cech i relacji dźwięków do siebie, od których zależy ich działanie, a które nie są stworzone przez człowieka, ani też człowiek nie ma prawa czynić z nich podstawy ceny w przekazywaniu ich innym. Jeśli nauczycielowi muzyki płaci się za jego pracę jedynie ekwiwalentem, to naturalne bogactwo tkwiące w elementach muzycznych staje się dostępne dla wszystkich bez ceny⁴⁸.

PODSUMOWANIE

System stworzony przez Pestalozziego i rozpropagowany przez Maclure'a i Neefa opierał się na kultywowaniu u dzieci umiejętności samodzielnego zdobywania wiedzy, poprzez siłę i nawyk obserwacji, swobodnego formułowania opinii, wyrażania ich własnymi słowami, podkreślając, że edukacja powinna mieć praktyczne konsekwencje⁴⁹. Odwołując się do przywołanych na początku jedenastu punktów charakteryzujących edukację pestalozziańską, w przypadku Warrena niewątpliwie punkty od trzeciego do jedenastego spotkałyby się z jego uznaniem.

Kluczowy jest tu jednak ostatni punkt, głoszący, że: *Nauczanie powinno być podporządkowane wyższemu celowi wychowania*. I o ile Warren przejął sposoby i techniki uczenia, to najistotniejszą różnicą pomiędzy nim a Pestalozzim oraz kontynuatorami jego dzieła i metody, z którymi zetknął się w New Harmony, był fakt, że diametralnie odmiennie definiowali oni ten *wyższy cel nauczania*. Pestalozzi koncentrował się bardziej na metodzie, podczas gdy Warren traktuje edukację jako element dopełniający i środek przekazu swoich politycznych, społecznych czy ekonomicznych idei; mający promować indywidualizm, suwerenność jednostki oraz nowy system ekonomiczny, a jednocześnie *de facto* pozwalający na funkcjonowanie w warunkach bezpieczeństwa.

⁴⁷ Tamże, s. 115.

⁴⁸ J. Warren, *Equitable Commerce...*, s. 25.

⁴⁹ J. Neef, *Sketch of A Plan...*; W. Maclure, *Opinions on Various Subjects...*, s. 42-95.

Dlatego Warren głęboko wierzył, że system edukacji ma służyć uodpornieniu mas na manipulacje ze strony rządzących. Jego zdaniem: *Znajomość filozofii rządów, praw i pieńiedzy nie jest częścią ogólnej edukacji, a masy stają się zwykłymi głupcami i bezbronniymi ofiarami nieuczciwych i pozbawionych skrupułów polityków, spekulantów i oszustów wszelkiego rodzaju, którzy z powodu braku wykształcenia są kuszeni do takich sposobów zachowania swojej bezwartościowej egzystencji. Obecne sposoby kształcenia są na ogół ograniczone do pewnego wąskiego kręgu idei lub przesądów, bezpośrednio lub pośrednio będących w konflikcie z każdym innym i z samą naturą ludzką. Ćwiczą one młodych do życia bezużytecznego i pozostawiają ich zależnymi od podstępny, oszustwa lub przemocy, aby się utrzymać, albo ograniczają ich do znajomości jednego szczególnego zajęcia, które, gdy zawiedzie w późniejszym życiu, naraża ich na ubóstwo, rozpacz, zbrodnię i ruinę*⁵⁰.

Alternatywą była kontestacja zinstytucjonalizowanych form przekazywania wiedzy, gdyż: *Żaden człowiek nie jest właściwie kształcony w murach jakiegokolwiek budynku, ani według zaleceń jakiegokolwiek teorii. (...) Uniwersytetem, w którym jesteśmy naprawdę i nieuchronnie kształceni, jest miasto, krąg, w którym żyjemy i poruszamy się. Im większy jest zakres naszych doświadczeń w przedsięwzięciach, im więcej obcujemy z różnymi ludźmi, im większa jest różnorodność nawyków, mód, gustów i opinii w zakresie naszej obserwacji w młodości, i im bardziej jesteśmy wzywani do porównywania wyników wszystkich, i do osądzania każdego drzewa po jego owocach, do wybierania jednych i odrzucania innych, tym bardziej ćwiczy się nasz zmysł rozróżniania, umysł się rozszerza, ręce i osąd się wzmacniają i tym lepiej jesteśmy przygotowani do samorządności, samozachowawczości, obywatelstwa i do wszystkich ewentualności i stosunków w późniejszym życiu*⁵¹.

Promowanie przez Warrena indywidualizmu poprzez edukację nie było projektem utopijnym, ale raczej praktyczną, możliwą do zastosowania opcją, przetestowaną po raz pierwszy w Spring Hill w latach 30. XIX wieku, a następnie w New Harmony w latach 40. XIX wieku, gdzie wrócił, aby uczyć swoje dzieci w tym systemie⁵², oraz ostatecznie w szkole założonej w latach 50. XIX wieku w Modern Times. Warren, głosił, że nie jest to niemożliwe, a co więcej, zostało to już zrobione⁵³. W tym kontekście raz jeszcze należy podkreślić przełomowy charakter edukacyjnego doświadczenia, jakie przypadło w udziale Warrenowi w trakcie pobytu w New Harmony, oraz możliwość szybkiego przetestowania stworzonych na tej podstawie teorii w Spring Hill.

BIBLIOGRAFIA

Beers F.L., *History of Greene County, New York. With Biographical Sketches of Its Prominent Men*, New York 1884.

Below you will find...(incipit), „New Harmony Gazette” 1826 (15 II), vol. 1, no. 21, s. 166.

⁵⁰ J. Warren, *Modern Education*, 1861, s. 1, Warren Paper, Labadie Collection, University of Michigan, Box 1, Folder 12.

⁵¹ *Tamże*.

⁵² J. Warren, S.P. Andrews, *Equitable Commerce...*, s. 115-116.

⁵³ J. Warren, *True Civilization an Immediate Necessity...*, s. 112.

- Bestor A.E., *Backwoods Utopias. The Sectarian and Owenite Phases of Comunitarian Socialism in America: 1663-1929*, Philadelphia 1950.
- Brown P., *Twelve Months in New Harmony*, Cincinnati 1827.
- Charkin E., Suissa J., *Radical Education*, [w:] *Routledge Handbook of Radical Politics*, red. R. Kinna, U. Gordon, New York, NY 2019, s. 391-404, <https://doi.org/10.4324/9781315619880-32>.
- Dubin B., *A Critical Review of the Social and Educational Theories of Josiah Warren and his Individualist School of Anarchism*, Thesis (Ph.D.), Urbana-Champaign 1973.
- Elliott J.M., *Madame Marie Fretageot. Communitarian Educator*, Amana, Iowa 1984.
- Elliott J.M., Pitzer D.E., *In Search of the Real Maclure*, „Indiana Magazine of History” 1998, vol. 94, no. 2, s. 85-88.
- Gutek G.L., *An Examination of Joseph Neef’s Theory of Ethical Education*, „History of Education Quarterly” 1969, vol. 9, no. 2, s. 187-201, <https://doi.org/10.2307/367317>.
- Hinds W.A., *American Communities and Co-Operative Colonies*, Chicago 1900.
- Kierski F., *Jan Henryk Pestalozzi*, t. 1-3, Warszawa-Łódź 1927.
- Kropotkin P.A., *Brain Work and Manual Work*, „The Nineteenth Century” 1890, vol. 27, March, s. 456-475.
- Kropotkin P.A., *Fields, Factories and Workshops Tomorrow*, London 1974.
- Lindley H., *The Charity School of Kendal*, „Ohio State Archeological and Historical Quarterly” 1946, vol. 55, s. 183-188.
- Maclure W., Fretageot M.D., Elliott J.M., *Partnership for Posterity. The Correspondence of William Maclure and Marie Duclos Fretageot, 1820-1833*, Indianapolis, IN 1994.
- Maclure W., Fretageot M.D., Bestor A.E., *Education and Reform at New Harmony. Correspondence of William Maclure and Marie Duclos Fretageot, 1820-1833*, Indianapolis, IN 1948.
- Maclure W., *Notice of Mr. Owen’s Establishment in Indiana*, „American Journal of Science and Arts” 1926, vol. 11, s. 189-192.
- Maclure W., *Opinions on Various Subjects, Dedicated to the Industrious Producers*, New Harmony, IN 1831.
- Monroe P., *A Brief Course in the History of Education*, New York 1912.
- Monroe W.S., *Joseph Neef and Pestalozzianism in America*, „Education” 1894, vol. 14, s. 449-460.
- Neef J., *Sketch of a Plan and Method of Education*, Philadelphia 1808.
- Neef J., *The Method of Instructing Children Rationally in the Arts of Writing and Reading*, Philadelphia 1813.
- „New Harmony Gazette” 1827 (5 XII), vol. 3, no. 9, s. 70.
- „New Harmony Gazette” 1826 (15 II), vol. 1, no 21, s. 166.
- New Harmony Series IV – Personal Papers, New Harmony Series IV.M – Maclure Family Papers, Folder 1-3.
- Pestalozzi J.H., *Jak Gertruda uczy swoje dzieci. Próba podania matkom wskazówek w formie listów, jak mają uczyć swoje dzieci*, przeł. W. Szewczuk, Wrocław 1955.
- Pestalozzi J.H., *Pisma pedagogiczne*, oprac. R. Wroczyński, przeł. E. Bielicka, Wrocław [i in.] 1972.
- Pitzer D.E., *William Maclure’s Boatload of Knowledge. Science and Education into the Midwest*, „Indiana Magazine of History” 1998, vol. 94, no. 2, s. 110-137.
- Pitzer D.E., *The Original Boatload of Knowledge Down the Ohio River. William Maclure’s and Robert Owen’s Transfer of Science and Education to the Midwest, 1825-1826*, Ohio 1989.

- Suissa J., *Anarchism and Education. A Philosophical Perspective*, Oakland 2010.
- W[arren] J., *Social Experiment*, „Free Enquirer” 1831, vol. 3, no. 18, s. 137-138.
- Warren J., Andrews S.P., *Equitable Commerce. A New Development of Principles, as Substitutes for Laws and Governments Proposed as Elements of New Society*, New York 1852.
- Warren J., *A Scrap of History*, Warren Paper, Labadie Collection, University of Michigan, Box 1, Folder 12.
- Warren J., *Education by Legislation*, „Peaceful Revolutionist” 1833, vol. 1, no. 4, s. 16.
- Warren J., *Equitable Commerce. A New Development of Principles, for the Harmonious Adjustment and Regulation of the Pecuniary, Intellectual, and Moral Intercourse of Mankind, Proposed as Elements of New Society*, New Harmony, IN 1846.
- Warren J., *Manifesto*, Berkley Heights, NJ 1952.
- Warren J., *Modern Education*, 1861, s. 1, Warren Paper, Labadie Collection, University of Michigan, Box 1, Folder 12.
- Warren J., *Notebook D*, New Harmony.
- Warren J., *Practical Details in Equitable Commerce. Showing the Workings, in Actual Experiment, During a Series of Years, of the Social Principles Expounded in the Works Called “Equitable Commerce” by the Author of This and “The Science of Society” by Stephen P. Andrews*, New York 1852.
- Warren J., *The Motives for Communism – How It Worked and What It Led To*, Article VII, „Woodhull and Claflin’s Weekly” 1872, vol. IV, no. 23, s. 4.
- Warren J., *True Civilization an Immediate Necessity and the Last Ground of Hope for a Mankind. Being the Results and Conclusions of Thirty-Nine Years’ Laborious Study and Experiments in Civilization as It Is, and in Different Enterprises for Reconstruction*, Boston 1863.
- [Warren J.], *To the Friends of Social System*, „Western Tiller” 1827 (cykl 8 artykułów opublikowanych pomiędzy 1 czerwca a 27 lipca 1827 roku, po opuszczeniu przez Warrena New Harmony).
- Wilson W.E., *The Angel and the Serpent. The story of New Harmony*, Bloomington, IN 1964.

Magdalena MODRZEJEWSKA – adiunkt w Instytucie Amerykanistyki i Studiów Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autorka monografii oraz artykułów poświęconych amerykańskiej historii intelektualnej ze szczególnym uwzględnieniem radykalnych nurtów antyetytystycznych. Admiratorka malarstwa amerykańskiego okresu kolonialnego. Visiting Scholar w Boston University, Department of Philosophy 2006 oraz University of Toronto, Department of Philosophy 2010. Visiting professor na University of Rochester w 2010 oraz 2015; a także Visiting Scholar w Institute of American Thought, IUPUI w 2017-2018. Stypendystka Fundacji Fulbrighta – Senior Fulbright Fellow na University of Michigan, Ann Arbor 2011-2012.